

Piotr Zawada

Dzieje ziemi Leżajskiej : analiza dokonań jej mieszkańców w ujęciu historycznym

---

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 16/1, 209-225

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PIOTR ZAWADA

DZIEJE ZIEMI LEŻAJSKIEJ. ANALIZA DOKONAŃ JEJ MIESZKAŃCÓW W UJĘCIU HISTORYCZNYM

Teren Ziemi Leżajskiej przynależy do krainy geograficznej nazywanej Kotliną Sandomierską, która wchodzi w skład grupy słabo rozpoznanych terenów pod względem geobotanicznym i paleobotanicznym. Całość tych ziem zajmuje powierzchnię ok. 14 000 km² i stanowi zdecydowanie największy z makroregionów zlokalizowanych w północnym Podkarpaciu. Obserwując na mapach układ geograficzny z łatwością zauważymy, że Kotlina Sandomierska stanowi naturalne przedłużenie Kotliny Śląskiej. Kształtem Kotliny Sandomierska zbliżona jest do trójkąta, którego obszar gęsto przecinają dopływy Wisły, takie jak Soła, Skawa, Raba, Dunajec, Wisłoka i San¹. Centralnym miastem Ziemi Leżajskiej jest miasto Leżajsk. Pierwsza wzmianka o tej miejscowości pochodzi z roku 1354, kiedy to król Kazimierz Wielki nadał przywilej Janowi Pakosławicowi ze Stożysk. Władca w swojej łaskawości i w uznaniu zasług dyplomatycznych nadał Janowi Pakosławicowi: Rzeszów, wraz z okolicą Czudec i wieś Leżajsk, znajdującą się w ziemi jarosławskiej². Prawa miejskie zostały nadane osadzie Leżajsk w 1397 r. przez króla Władysława Jagiełło. Po tym okresie tereny wokół osady granicznej (Leżajsk był jedynym miastem granicznym zlokalizowanym na wschodnim krańcu puszczy sandomierskiej) zaczęły być kojarzone właśnie z Leżajskiem. Lokalizacja Leżajska stanowiła doskonały punkt do rozwoju rzemiosła i handlu na terenach Ziemi Leżajskiej, co skutkowało wzmożonym osadnictwem na tych terenach.

W najbliższej okolicy Leżajska do 10 km powstała wieś Sarzyna (pierwsza wzmianka pochodzi z 1414 r.), a następnie Nowa Sarzyna³. Ponieważ Nowa Sarzyna jako miasto i ośrodek przemysłowy powstało na obszarze tejże Ziemi Leżajskiej, dlatego warto będzie zapoznać się z historią i dziejami tego obszaru, w którym ulokowano jedno z najwspanialszych dzieł w historii Polski – Centralny Okręg Przemysłowy.

¹J. Ambrozowicz, *Ziemia Leżajska*. Rzeszów 1997, s. 5.

²Tamże, s. 6.

³S. Mendlewski, *Miasto i gmina Nowa Sarzyna*. Krosno 2005, s. 20.

Miasto Leżajsk otrzymało prawa miejskie w roku 1397⁴. Od tego czasu rozpoczyna się okres rozwoju zarówno miasta granicznego jakim był ówczesny Leżajsk, jak i najbliższej okolicy. W wiekach XVI i XVII Leżajsk wyrasta na swoiste centrum handlu i rzemiosła. Naturalne położenie miasta w dolinie Sanu było dodatkowym jego ekonomicznym stymulatorem. Badania archeologiczne prowadzone w granicach współczesnego Leżajska i terenów wokół dały dowody na obecność człowieka na ziemiach leżajskich w latach 11000-7900 przed Chrystusem⁵.

Wykopaliska datowane na IX tysiąclecie przed narodzeniem Chrystusa, dowodzą, że ówczesny człowiek zamieszkujący Ziemię Leżajską zajmował się łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Szczególnie dużo dowodów obecności i działalności człowieka odkryto w okolicach Leżajska, Ożanny, Tarnawca i Przychojca. Po zakończeniu epoki lodowcowej ówczesny człowiek zaczął korzystać z dóbr naturalnych i polować w lasach. Dużą ilość narzędzi kamiennych znaleziono przy okazji wykopalisk w Woli Zarczyckiej, Wierzawicach, Nowej Sarzynie i Hucisku⁶.

Okres ten charakteryzował się dużymi ruchami migracyjnymi człowieka za przemieszczającymi się stadami zwierząt. Pomędzy VI i III tysiącleciami przed Chrystusem nastąpił gwałtowny rozwój osadnictwa o charakterze stałym. Następnym charakterystycznym okresem w dziejach Ziemi Leżajskiej to epoka brązu i kultura łużycka – okres od drugiej połowy III tysiąclecia przed Chrystusem. Charakterystyczną cechą ówczesnego człowieka był okazywany zmarłym szacunek. Odkryto liczne cmentarzyska z tego okresu, a największe w Grodzisku Dolnym, Kopkach i Rudniku⁷.

Dalszy rozwój osadnictwa datuje się na lata 300-150 przed Chrystusem (tak zwany okres lateński). We wspomnianym Grodzisku Dolnym odnaleziono przedmioty pochodzenia germańskiego (gotyckiego lub wandalskiego), które dobitnie świadczą, że Ziemia Leżajska była świadkiem wędrówek ludów germańskich znad Morza Bałtyckiego, wzdłuż Sanu nad Morze Czarne. Ponadto znaleziono kilka monet rzymskich z okresów panowania Wespazjana, Antoniusza Piusa, Maksymusza Sewera i Konstantyna Wielkiego, które mogą świadczyć o regularnych kontaktach handlowych z przedstawicielami Cesarstwa Rzymskiego⁸. Pierwsze obiekty mieszkalne jakie odkryto na terenach Ziemi Leżajskiej wykopano w Grodzisku Dolnym. Pochodzą one z następnego wyraźnego okresu rozwoju tych terenów (VI-VII w.), charakterystycznych dla kultury wczesnosłowiańskiej. Dodat-

⁴J. Ambrozowicz, *Ziemia Leżajska*. Rzeszów 1997, s. 6.

⁵K. Baczkowski i J. Półćwiartek, S. Czopek, *Dzieje Leżajska. Archeologia Leżajska i okolic*. Leżajsk 1996, s. 36, 37.

⁶Tamże, s. 42.

⁷K. Baczkowski, J. Półćwiartek, S. Czopek, *Dzieje Leżajska...*, s. 46.

⁸Tamże, s. 60, 64.

kowymi dowodami przemawiającymi za istnieniem osadnictwa w tym okresie są wykopaliska w Chałupkach Dębiańskich i Sarzynie⁹.

Proces kolonizacji uległ znacznemu przyspieszeniu w czasach Kazimierza Wielkiego¹⁰. Król stawiał na nowoczesne i gospodarczo wydolne państwo. Należy pamiętać, że graniczne osady leżące na obszarach puszczy sandomierskiej wielokrotnie zmieniały przynależność państwową, o czym mogą świadczyć umocnienia grodowe w Grodzisku Dolnym, Dębnie, Leżajsku, Łukowej, Sarzynie i Krzeszowie¹¹. Całość działań osadnictwa podjętych na terenach ziemi leżajskiej należy uznać za szeroko rozumianą akcję kolonizacyjną dziewiczych terenów puszczy sandomierskiej.

Pierwsze wzmianki o Leżajsku pochodzą z roku 1354, kiedy to król Kazimierz Wielki jak wyżej wspomniano, nadał przywilej Janowi Pakosławicowi¹². Leżajsk był wówczas uważany za punkt graniczny. Prawa miejskie posiada Leżajsk od 1397 r. z nadania króla Władysława Jagiełły. Fragment dyplomu erekcyjnego: "[...] Pragnąc pożytki nasze i państwa naszego przez osadnictwo miast i wsi pomnażać, i toż państwo przez karczowania lasów i zarośli do urodzajnego przywieść stanu, postanowiliśmy wieś naszą Leżeńsko przeistoczyć na miasto z nadaniem mu nazwy królowomyesto. Sprzedajemy w nim wójtostwo Stanisławowi Jasięskiemu, mieszczaninowi z Przeworska, za sto grzywien groszy polskich, rachując za każdą grzywnę 48 groszy monetą polską; nadajemy mu na lokację miasto przestrzeń jednomyliową po obu brzegach Sanu, a w szczególności miłą gruntu między rzeką Ożanną, wpadającą do Sanu i rzeką Kólna, pozwalając przestrzeń tę z lasu oczyścić i utworzyć 130 łanów[...]"¹³.

Ogromne znaczenie dla rozwoju miasta Leżajska i Ziemi Leżajskiej miał zarówno rozwój osadnictwa w najbliższej okolicy, a zwłaszcza rozwój stosunków gospodarczych. Położenie Leżajska było doskonale z handlowego punktu widzenia. Na południe od miasta przebiegał znaczący szlak handlowy, wzdłuż którego rozwinęły się takie miasta jak Dębica, Ropczyce, Rzeszów, Łańcut, Przeworsk, Jarosław, Przemyśl. Na północ wiódł szlak w kierunku Niska i Sandomierza. Zastosowanie wolnizny, czyli zwolnień podatkowych stanowiło zachętą dla nowych osadników. Aby stymulować wzrost gospodarczy i przyczynić się do pobudzenia rzemiosła i handlu na terenach Ziemi Leżajskiej królowie polscy zwalniali nie raz mieszczan i osadników leżajskich od opłat celnych, a pamiętać należy, że Leżajsk był miastem granicznym ówczesnego państwa polskiego i Rusi¹⁴. Okres średnio-

⁹K. B a c z k o w s k i, J. P ó ł c w i a r t e k, S. C z o p e k, *Dzieje Leżajska...*, s. 67 i 69.

¹⁰M. M a r c z a k - S a w i c k a, *W mieście i gminie Nowa Sarzyna*, Krosno 1998, s. 24.

¹¹K. B a c z k o w s k i, J. P ó ł c w i a r t e k, S. C z o p e k, *Dzieje Leżajska...*, s. 67.

¹²J. A m b r o z o w i c z, *Ziemia Leżajska*, s. 5.

¹³Cyt. za: J. D e p o w s k i, *Wypisy i teksty źródłowe do historii regionalnej woj. Rzeszowskiego*. Rzeszów 1958, s. 27.

¹⁴J. A m b r o z o w i c z, *Ziemia Leżajska*, s. 6.

wieczą to rozwój Ziemi Leżajskiej z miastem Leżajsk i okolicznymi wsiami jako organizmu gospodarczego o charakterze własności królewskiej. Prawdziwe klęski nastąpiły z początkiem XV wieku, kiedy to Tatarzy najechali miasto Leżajsk i okoliczne wsie. Najazdy hordy tatarskiej z 1498, 1500, 1503, 1509, 1519 i najtragiczniejszy z 1524 r. doszczętnie zniszczyły miasto i okolice, a ludność poszła w jasyr (starców i dzieci potopiono w okolicznych bagnach). Samo miasto już nie było w stanie się podnieść¹⁵. Dopiero 24 IX 1524 r. król Zygmunt Stary nadał we Lwowie nowy przywilej lokacyjny¹⁶. Oto fragment tego przywileju „[...] ale skorośmy się od mieszkańców tego miasteczka dowiedzieli, iż nieopodal stamtąd jest miejsce samo z siebie rowami i bagnami warowne i małym nakładem o wiele bardziej mogą być umocnionej. Przeto owe miejsce na miasteczko Lezensko, które odtąd i na przyszłość ma się nazywać Lezensko Zygmuntofskie [...]. Aby zaś mieszkańcy i mieszczanie wyżej wspomniani brali się ochotniej do stawiania domostw na tej posadzie miasteczka Lezensko Zygmuntofskie, daliśmy im i wyznaczili na wspólne obwarowanie nowego miasteczka pewną ilość i sumę pieniędzy w gotówce [...]. Nadto dajemy i udzielamy łaskawie wspomnianym wyżej mieszczanom miasteczka Lezensko wolność przez dwanaście nieprzerwanie po sobie następujących lat od wszelkich ceł Naszych, z wyjątkiem nowego cła, a także wolność od wszystkich w ogóle i w szczególności opłat i podatków Naszych”¹⁷. Duża pomoc ze strony królów Zygmunta Starego, Zygmunta Augusta i królowej Bony przyczyniła się do ponownej odbudowy miasta w nowej lokacji. Skala zniszczeń i brak ludzi powodowało, że gdyby nie pomoc możnowładców Polski, pozostali przy życiu mieszczanie nie byłiby w stanie samodzielnie podźwignąć miasto z ruin.

Historia Ziemi Leżajskiej – to nie tylko wspominałe karty bohaterstwa, heroizmu i determinacji ludzi zamieszkujących te tereny. Trudne czasy wymagające pokonywania wyzwań i walki z przeciwnościami losu oraz kaprysmi przyrody umacniały w ludziach poczucie przynależności do wspólnoty. Pomoc udzielana przez właścicieli i zarządców Leżajska przyczyniły się do rozwoju gospodarczego miasta i szeroko rozumianej „ziemi leżajskiej”. Historia Polski obfituje również w działania, które skutkowały bratobójczą wojną, chciwością i pychą. Przykładem tego jest bezsensowna wojna toczona w latach 1607-1610 pomiędzy starostą

¹⁵ T a m ż e, s.7.

¹⁶ O sytuacji militarnej państwa polskiego ze szczególnym uwzględnieniem losów terenów przygranicznych Rzeczypospolitej pisał J. Depowski w *Leżajsk i okolice*, Warszawa 1959, s. 16 „Zagony tatarskie były chroniczną plagą całej Polski. Leżajsk leżał na ich drodze w głąb Polski, to też często przeżywał lata rzezi i pożóg. Zawadzili o niego już w 1498, niszczyli go w latach 1502, 1509, 1519. Pięć lat później, w roku 1524, złupili miasteczko i obrócili w perzynę. Przybył tu wówczas osobiście król Zygmunt Stary i specjalnym dokumentem przeniósł Leżajsk z nad Sanu na dzisiejsze miejsce, w ówczesnym rozumieniu bardziej obronnie”.

¹⁷ Cyt. za: I. M. R u s e c k i, *Dzieje Ojców Bernardynów w Leżajsku 1608-1961*. Kalwaria Zebrzydowska 2000, s. 35; K. P r z y b o ś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych do roku 1524*. W: *Dzieje Leżajska*. Red. J. P ó ł t w i a r t e k. Leżajsk 1996, s. 115.

leżajskim Łukaszem Opalińskim a panem w Łańcucie Stanisławem Stadnickim, zwanym „łańcuckim diabłem”. Bezsensowna wojna prowadzona przez cztery lata pochłonęła ogromne fundusze i obfitowała w akty terroru w wykonaniu obu zwaśnionych stron konfliktu. W tych czasach wielokrotnie dochodziło do wzajemnego najeżdżania się obu stron konfliktu, całkowitego zniszczenia zarówno Leżajska jak i Łańcuta. Niestety w historii Leżajska nie tylko Tatarzy, ale również polski magnat Stanisław Stadnicki zapisali się jako ci, którzy palili i niszczyli to piękne miasto. Dopiero w sierpniu 1610 r. pojmanie w walce Stadnickiego i w konsekwencji jego ścięcie spowodowało zakończenie rebelii¹⁸. Jako wotum za zakończenie wojny w 1610 r. starosta leżajski Łukasz Opaliński ufundował wspaniały klasztor Ojców Bernardynów¹⁹.

Analizując strukturę społeczną ludności „ziemi leżajskiej” należy zauważyć, że nie odbiegała ona od struktury społeczeństwa polskiego w Koronie²⁰. I tak, 67 % stanowili chłopci, 23 % mieszczenie, reszta to szlachta i duchowieństwo. Z racji lokalizacji Ziemi Leżajską zamieszkiwali Rusini, Niemcy, Polacy i Tatarzy²¹. Znacznie później pojawili się Żydzi, którzy stanowili pokaźną diasporę. Ten swoisty tygiel narodowościowy z pewnością rodził wiele konfliktów i ruchów narodowościowych. Przykładem tego, że wspólna polityka przynosi korzyści niech będzie fakt istnienia w mieście kościołów rzymskokatolickich, greckokatolickiego, prawosławnego i synagogi.

Ogromne znaczenie dla porządku prawnego i gospodarczego miasta miał wybór prawa obowiązującego w Leżajsku. Prawo niemieckie, jako powszechnie akceptowane w granicach państwa polskiego nadało miastu wizerunek i umożliwiło rozwój gospodarczy i handlowy. Szczególnie szybki rozwój struktur miasta i zasobności jego mieszkańców po raz pierwszy odnotowano w XVI wieku, który nazywany jest przez historyków „złotym wiekiem dla Leżajska”²². Starostwo leżajskie odnotowało znaczne powiększenie swojego obszaru, które obejmowało wówczas nie tylko miasto, ale i wiele wsi (Dąbrowa, Giedlarowa, Sarzyna, Wierzawice). Analizując układ lokacyjny wsi i osad należy zwrócić uwagę na lokowanie skupisk ludzkich albo bezpośrednio nad Sanem, albo nad mniejszymi rzekami i ciekami wodnymi. Rzeka San stanowiła doskonałą arterię komunikacyjną, umożliwiającą ówczesnie działającym ok.50 warsztatom rzemieślniczemu handel sukniem, zbożem, futrami, dywanami, solą i żelazem. Z racji możliwości prawnej zakupu starostwa lub jego dziedziczenia w imieniu starosty, z reguły nieobecnego w Leżajsku (zazwyczaj była to bogata szlachta lub magnaci), funkcję kierowania

¹⁸ J. Ambrozowicz, *Ziemia Leżajska*, s.7.

¹⁹ I. M. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów ...*, s. 39.

²⁰ A. Woszczyńska, *Epoka Odrodzenia, Zarys historii Polski*. Warszawa 1979, s. 194.

²¹ J. Półciwiartek, *Wsie leżajskie doby pańszczyźnianej (XVI-XVII wiek)*. W: *Dzieje Leżajska*. Red. Tenże. Leżajsk 1996, s. 177, 178.

²² I. M. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów...*, s. 43.

administracją sprawował podstarosta, który miał do dyspozycji oddział dragonów umożliwiający wprowadzanie decyzji w życie. Tak zbudowana struktura umożliwiała pełnienie funkcji sądowych, policyjnych i notarialnych, a także umożliwiała kontaktowanie się z podobnymi jednostkami działającymi w najbliższej okolicy i w kraju. Ze względu na sprawnie działającą i niezłe rozwiniętą strukturę administracyjną ziemia starostwa leżajskiego bardzo szybko, bo już w XVI wieku, ewoluowała w kierunku gospodarki folwarczno – pańszczyźnianej²³. Wykorzystanie przez grupę wpływowej szlachty bezpłatnej siły roboczej w formie chłopstwa zmuszanego do odrobienia pańszczyzny odbiła się niekorzystnie na całokształcie rozwoju społecznego i źle wpłynęło na tempo przemian cywilizacyjnych obszarów starostwa leżajskiego w XVI i XVII wieku²⁴.

Pomimo rozwoju rzemiosła w dalszym ciągu dominowała na obszarze „ziemi leżajskiej” uprawa roli, której metody z czasem stawały się coraz wydajniejsze, zwłaszcza wraz z upowszechnieniem się nawożenia pól. Ludność wiejska uprawiała zboże, jęczmień, owies, pszenicę, proso i groch, a z czasem upowszechnił się zwyczaj uprawy warzyw. Oprócz działalności uprawowej zajmowano się również hodowlą, pszczelarstwem i szcążkowo rzemiosłem. Ta społeczna aktywność w odróżnieniu od rzemieślników ulokowanych w centrum „ziemi leżajskiej”, w mieście Leżajsk ograniczała się jedynie do pokrywania własnych potrzeb gospodarskich. Niestety brak wizji ekspansji na nowe rynki, brak konkurencji zmuszającej wytwórców do podnoszenia atrakcyjności swoich ofert stosunkowo szybko, w ciągu 150-200 lat, spowodował gwałtowny spadek konkurencyjności produktów rzemieślniczych dostępnych w Leżajsku i okolicznych wsiach. Przekazy źródłowe zachowane do naszych czasów ujmują jedynie drobne fragmenty opisu ówczesnej gospodarki i nie pozwalają na szerszy opis sytuacji. Pierwsze wzmianki o wytopie żelaza z rudy darniowej pochodzą z Sarzyny, a także Brzozy Królewskiej, Woli Niedzwieckiej, Rudy, Łukowej i Woli Zarczyckiej²⁵. W XVI wieku w Woli Zarczyckiej i Hucisku uruchomiono produkcję szkła, w innych miejscowościach produkcję tkanin, sznurów, powrozów, a także produkcje zabawek z drewna i piszczalek²⁶.

Rozwój cywilizacyjny Ziemi Leżajskiej powodował, że coraz większego znaczenia w rozwoju gospodarczym terenów zaczynały nabierać takie aktywności jak młynarstwo, produkcja i sprzedaż wyrobów alkoholowych (browary i gorzelnie). Na uwagę zasługuje upowszechnienie młynów, które do napędu żaren używały kół młyńskich napędzanych wodą z potoków i rzek²⁷. Z racji obecności upraw lnu

²³ K. Baczkowski, J. Półćwiartek, S. Czopek, *Dzieje Leżajska*, s. 195.

²⁴ I. M. Rusecki, *Dzieje Ojców Bernardynów w Leżajsku...*, s. 51.

²⁵ K. Baczkowski, J. Półćwiartek, S. Czopek, *Dzieje Leżajska*, s. 210.

²⁶ Tamże, s. 213.

²⁷ Tamże, s. 214, 215.

i konopi rozwinęło się także olejarstwo. Dokonując głębszej analizy rozwoju rzemiosła w XVI i XVII wieku, należy stwierdzić, że rozwój rzemiosła dokonywał się on terenach „ziemi leżajskiej” niebywale prężnie, a miasto Leżajsk stało się centrum administracyjnym, gospodarczym i prawnym dla całej okolicy. Nie bez znaczenia były warunki stworzone przez drugą lokację z 1524 r. wraz z przywilejami gospodarczymi, które dodatkowo wsparte zostały kapitałem początkowym przekazany przez monarchę. Ogromne zasługi w podźwignięciu Ziemi Leżajskiej po nawałnicach tatarskich położył starosta leżajski Krzysztof Szłowiecki, który nie dość, że zadbał o infrastrukturę miejską (łaźnia, sady, stawy rybne, dom starościński, browar, stajnie miejskie), to poprawił również walory obronne miasta przez naprawę zniszczonych murów miejskich. Ponadto staraniem starosty „ziemi leżajskiej” udało się uruchomić w Sarzynie rudnie do wytopu żelaza²⁸. W tym czasie w Leżajsku funkcjonowały dwa kościoły: farny i bernardynów zbudowane jako budowle murowane²⁹, świadczące o wroście znaczenia Leżajska i zamożności mieszkańców.

Wieś Sarzyna położona jest nad rzeką Trzebośnicą, oprócz Krzeszowa, Kopek, Leżajska, Grodziska i jeszcze kilku wsi należy, do najstarszych osad zlokalizowanych na Ziemi Leżajskiej. Pierwsze wzmianki pisane, świadczące o istnieniu wsi Sarzyna pochodzą z roku 1414, kiedy użyto nazwy wsi w formie „Vola Szarzynowa” natomiast dokumenty z lat 1430 i 1458 informują o istnieniu miejscowości nazywanej „Scharzina Wolya”³⁰. Współczesna nazwa wsi Sarzyna pochodzi prawdopodobnie od nazwy rzeki San, która była w tamtych czasach łącznikiem logistycznym pomiędzy Rusią Czerwoną a Koroną. Tak więc początki osadnictwa w Sarzynie należy datować na okres panowania Władysława Jagiełły³¹. Łączenie nazwy Sarzyna z rzeką San wydaje się logiczne, a zupełnie nieprawdopodobne wydaje się łączenie Sarzyny z wyglądem szarym – nijakim, charakterystycznym dla odzieży używanej przez Tatarów, którzy najechali te tereny w latach 1241, 1259, 1287³². Również argument czasowy obecności Tatarów na ziemiach starostwa leżajskiego a powstaniem osady dowodzi, że prawdopodobną jest wersja wiążąca nazwę wsi Sarzyna z rzeką San.

Dzięki przemyślanej polityce gospodarczej w XVI wieku na Ziemi Leżajskiej były obecne takie zawody rzemieślnicze jak: kowale, ślusarze, rymarze, siodlarze, miecznicy, złotnicy, kotlarze, powroźnicy, paśnicy, stelmachowie, stolarze, iglarze, piekarze, rzeźnicy, piwowarzy, słodownicy, gorzelnicy młynarze, tkacze, skiennicy, postrzygacze, krawcy, czapnicy, smuklerze, pasamocnicy, garbarze,

²⁸ J. Pó ł ć w i a r t e k, *400 lat parafii w Sarzynie (1598-1998)*. Nowa Sarzyna 2000, s. 27.

²⁹ K. P r z y b o ś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych*. W: *Dzieje Leżajska*, s. 123-124.

³⁰ J. Pó ł ć w i a r t e k, *400 lat parafii w Sarzynie...*, s. 19.

³¹ M. M a r c z a k - S a w i c k a, *W mieście i gminie Nowa Sarzyna*, s. 25.

³² T a m ż e, s.25.

kuśnierze i dziesiątki innych nie wymienione jeszcze z nazwy, przez cyrulików, rusznikarzy, kaflarzy i zdunów, razem 51 zawodów potwierdzonych w dokumentach cechów rzemieślniczych³³. Taki potencjał rzemieślników stanowił wspaniały oręż gospodarczy mieszkańców Leżajska, który umożliwił rozwój gospodarczy regionu i regularną obsługę klientów z okolic bliższych i dalszych. W samym ówczesnym Leżajsku jak i szeroko rozumianej Ziemi Leżajskiej obecne były narodowości przynależne do różnych wyznań religijnych. Niemniej jednak wielki wspólny zamieszkiwanie na tych terenach ukształtowały w mieszkańcach Ziemi Leżajskiej poczucie wspólnotowe i integracyjne. Wspólne zaangażowanie w budowę pomyślnej przyszłości owocowało niwelowaniem podziałów na narodowości, język i wyznanie religijne.

Najstarszą parafią Ziemi Leżajskiej jest parafia leżajska, która otrzymała lokację w 1397 r. w dniu 8 grudnia, kiedy to miasto otrzymało przywilej lokacyjny. Po trzech latach w roku 1400 parafia zaczęła prace duszpasterską, rozrastając się do XVIII wieku, obejmując w okresie swojej świetności; Dębno, Hucisko, Jelną, Judaszówkę, Kuryłówkę, Łukową, Ożanne, Rzuchów, Siedlanke, Stare Miasto, Wierzawice i Piskorowice³⁴. Po prawie 200 latach w roku 1598 powstała parafia w Sarzynie, która obejmowała miejscowości Ruda i Jande.

Cerkwie obrządku wschodniego były reprezentowane w Leżajsku, Ożannie, Dębnie, Kuryłowce, Łukowie i Starym Mieście. Kościół parafialny w Leżajsku pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej pochodził z drugiej połowy XV wieku. Po zmianie lokacji miasta przeniesiono również parafie. Niestety akty wandalizmu ze strony Tatarów i Stanisława Stadnickiego „zaowocowały” ponowną ruiną świątyni. Dopiero w roku 1616 z fundacji ks. Feliksa ze Skwaryszewa wybudowano kościół parafialny w Leżajsku, który konsekrowano w 1619 r.

Podsumowując historię Ziemi Leżajskiej do końca XVII wieku, należy stwierdzić, że ówcześni jej mieszkańcy doskonale wykorzystali walory geograficzne terenów na których ulokowali się ze swoimi domostwami, parafiami i warsztatami rzemieślniczymi. Dobre stosunki glebowe i teren obfitujący w lasy umożliwiał wyżywienie jego mieszkańców, a także umożliwiał pozyskiwanie drewna jako budulca i opału. Bliskość puszczy sandomierskiej pozwalała mieszkańcom „ziemi leżajskiej” na polowania na zwierzynę łowną i ptactwo. Rzeki nie tylko dostarczały ryb na potrzeby żywieniowe ludności, ale także zasilaly w wodę stawy do hodowli ryb. Ponadto rozpowszechniony sposób transportu towarów przez spływ w dół rzeki San, aż do Gdańska umożliwiał szerokie kontakty handlowe³⁵.

³³ K. P r z y b o ś, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych*, s. 121, 122.

³⁴ E. Ś n i e ż y Ń s k a – S t o l o t, F. S t o l o t, *Leżajsk, Sokółów Małopolski i okolice*. W: *Katalog zabytków sztuki. Województwo rzeszowskie*. T 3. Warszawa 1989, s. 26.

³⁵ „Prawo magdeburskie sprzyjało rozwojowi handlu i rzemiosła. Handlowano zbożem, futrami, towarami wschodnimi, dywanami, żelazem, solą, zwierzętami. Sukiennicy miejscowi wyrabiali doskonale sukna, tzw. baje znane w całej Polsce i poszukiwane przez kupców zagranicznych.

Karczowanie terenów puszczy sandomierskiej umożliwiało dostęp do nowych terenów kolonizacyjnych, rozwój gospodarki, rzemiosła i handlu. Wszystkie te aspekty wpływały znacząco na rozwój Leżajska jako centrum społeczno-gospodarczego regionu. Ewenementem na skalę ogólnopolską był brak konfliktów narodowościowych i religijnych pomimo zamieszkiwania tych terenów przez wiele narodowości i wyznawców wielu religii. Brak antagonizmów wpłynął na przyspieszenie rozwoju gospodarczego regionu i wzrost zamożności jego mieszkańców. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym Leżajska nastąpił rozkwit większości zlokalizowanych wokół miejscowości. Stosunki gospodarcze i rozwijane stosunki handlowe wewnątrz wspólnoty zaowocowały przetrwaniem wcześniej wspomnianych miejscowości do dnia dzisiejszego. Tragedie spowodowane przez najazdy tatarskie i działalność Stadnickiego powodowały ogromne zniszczenia substancji materialnej i w infrastrukturze, ale jednocześnie wzmagaly siłę, wolę i determinację mieszkańców do odbudowy i dźwigania z ruin kościołów, domów i warsztatów rzemieślniczych.

Opisując dzieje Ziemi Leżajskiej należy wspomnieć rok 1609. W odległości 12 kilometrów na północ od Leżajska znajdowała się wcześniej wymieniona wielokrotnie wieś Sarzyna, w której we wspomnianym 1609 r. wyodrębniły się dwie nowe osady: Sarzyna Janda i Sarzyna Officina Mineraria, które później otrzymały statutową odrębność, przekształcając się we wsie Janda i Ruda³⁶.

Wcześniej opisywany najazd tatarski Kantymira Murzy z 1624 r. szczególnie dotkliwie obszedł się ze wsiami Ziemi Leżajskiej i przedmieściami Leżajska. Być może to właśnie wtedy wraz z sianem przywiezionym przez najeźdźców do okolic Sarzyny przywędrowały nasiona azalii pontyjskiej, rośliny nie spotykanej jako wolno rosnącej w Polsce. Okrutne akty barbarzyństwa oprócz najazdów tatarskich spotkały mieszkańców Ziemi Leżajskiej jesienią 1655 r. i wczesną wiosną następnego roku podczas dwukrotnego przemarszu wojsk szwedzkich i rok później w 1657, kiedy to Ziemia Leżajska została doszczętnie spustoszona w związku z przemarszem wojsk węgierskich Jerzego II Rakoczego. Po 1657 r. odnotowano regres działalności osadniczej, a na ogromnych obszarach dotychczas uprawianych na trwałe powrócił las. Ocaleni mieszkańcy szczególnie odczuwali utratę inwentarza żywego, którego odtworzenie wymagało czasu. Dodatkowe rekwizycje w krótkim czasie prowadzone również przez wojska koronne, spowodowały niespotykane wysoki ubytek pól uprawnych na poziomie ok. 60 %³⁷.

W 1672 r. opisano najazd tatarski, który tak był relacjonowany przez chłopca z Kuryłówki Iwana Młynarza w odniesieniu do Sarzyny „[...] w wsi Sarzyna po spustoszeniu tatarskim 1672 uczynionym tylko łanów 3 osiadłych, karcze 2,

---

Czynne były cechy szewski, piekarski, rzeźniczy, ślusarski kowalski, kuśnierski, bednarski, stolarski, garncarski, sukienniczy, rygarski³⁸. J. D e p o w s k i, *Leżajsk i okolice*, s. 20.

³⁶ J. P ó ł c w i a r t e k, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych*, s. 169.

³⁷ J. A m b r o z i e w i c z, *Ziemia Leżajska*, s. 7.

zagrodnik na roli 1 komorników ubogich 2, rybitw 1 zostaje [...]. Ostatek Łanów, karczma 1, zagrodników 9, komorników z bydłem 3 komorników ubogich 3, rzemieślników 2, rybitw 1 spustoszyło³⁸.

Podobnie wielkie straty zanotował Leżajsk, który ucierpiał dodatkowo w wywołanych przez najeźdźców tatarskich pożarach. Pogorzelsko, płacz ocalałych to obraz jaki utrwaliła historia Grodziska, Żołyni, Tryńczy, Trzebuski, Krzeszowa, Sokołowa, Tarnogóry i dziesiątek innych wsi, osad i miejscowości. Zniszczenia przyczyniły się do zdecydowanego zahamowania rozwoju gospodarczego Ziemi Leżajskiej. Dopiero pod koniec XVII wieku miały miejsce pierwsze, nowe lokacje osadnicze. W 1713 roku zinwentaryzowano szkody spowodowane przemarszem, przez Ziemię Leżajską wojsk koronnych, saskich i moskiewskich³⁹.

Rozwój i kierunek osadnictwa na początku XVIII wieku jak i wcześniej warunkowała przyroda i ukształtowanie terenu, a zwłaszcza wszechobecna rzeka San z jej licznymi dopływami, żyzne łąki i bliskość dużych obszarów leśnych. Las dawał nie tylko pracę (łowiectwo czy bartnictwo), ale także umożliwiał maskowanie siedzib przed najezdami wrogich armii, a później umożliwiał większą niezależność w stosunku do dworów. Bliskość cieków wodnych jest rzeczą przynależną geografii większości wsi Ziemi Leżajskiej. Analiza map z tamtych okresów wyraźnie wskazuje na pasmowy kierunek osiedli, a stawy i sadzawki wymuszały niejako zabudowę wokół nich. Bliskość cieków wodnych (San, Wisłok, Trzebońnica) powodował wykorzystanie ich do komunikacji i był dość istotnym elementem integrującym mieszkańców „ziemi leżajskiej”. Równoległe z żegluga śródlądową rozwijano sieć dróg z tą najważniejszą łączącą Sandomierz z Przemysłem wzdłuż lewego brzegu Sanu przez Sarzynę, Leżajsk, Grodzisko, Przeworsk⁴⁰, a wraz z drogami na Łańcut, Giedlarową i drugi kierunek na Sokołów i Hucisko wspinał się uzupełniał infrastrukturę transportową Ziemi Leżajskiej.

Historycy odnotowują pod koniec XVII i na początku XVIII wieku rozwój osadnictwa jenieckiego. Nowych osadników umieszczono w Sarzynie, Jelnej, Dębnie, Wierzawicach, Woli Zarzyckiej, a także w okolicach Żołyni i Sokołowa⁴¹. Nieco później odnotowano znaczący wzrost społeczności żydowskiej. Kolejna lustracja z roku 1765 potwierdziła, że pomimo upływu wielu lat po najazdach tatarskich, potopie szwedzkim i pogromach zorganizowanych przez wojska Jerzego II Rakocznego nie nadrobiono zaległości w ponownym osadzaniu i uprawie pól leżących odłogiem. Dodatkowym czynnikiem destabilizującym gospodarkę rolną Ziemi Leżajskiej był trend w kierunku promowania pańszczyzny jako formy bezwzględnie podporządkowywania ubogich przez szlachtę. Ta mało nowoczesna

³⁸ J. Pó ł ć w i a r t e k, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych*, s. 170.

³⁹ T a m ż e, s.171.

⁴⁰ J. Pó ł ć w i a r t e k, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych*, s. 176.

⁴¹ T a m ż e, s. 177.

forma ładu społecznego i wielce niesprawiedliwa znacząco wpłynęła na rozwój gospodarczy regionu i spadek konkurencyjności wyrobów lokalnego rzemiosła. W owym czasie na świecie doskonale funkcjonowały systemy gospodarczo polityczne, które o epokę wyprzedzały w myśleniu i działaniu system promowany na terenie Rzeczypospolitej Trojga Narodów. Stawiało to państwo polskie na pozycji straconej w porównaniu do szybko rozwijających się i rosnących w siłę sąsiadów ze wschodu zachodu i południa.

System pańszczyzniany jako preferujący wykorzystywanie dużych grup społecznych o stosunkowo małej świadomości i niezdolnej do mobilizowania się wokół własnych celów, przez stosunkowo mało liczną grupę szlachty wyposażoną w aparat przymusu w prostej linii prowadzić musiał do wzrostu niezadowolenia społecznego i jeszcze większego rozwarstwienia „[...]w 1565 roku na 11 wsi starostwa pańszczyzna była odnotowana przez lustratorów królewskich tylko w Jelnej w ilości 3 dni z łąnu na tydzień, w Kuryłówce 2 dni, w Wywłoce 2 dni, w Sarzynie natomiast tylko 14 dni z łąnu w ciągu całego roku, a w Giedlarowej 4 dni z łąnu tygodniowo. Jednak już w latach siedemdziesiątych tego samego wieku pańszczyzna została narzucona ludności chłopskiej w większości wsi, a na początku XVII wieku regularna pańszczyzna obowiązywała już w całym starostwie⁷⁴².

Wspaniałym przykładem twórczego, nowoczesnego myślenia mieszkańców Ziemi Leżajskiej niech będzie wymieniona wcześniej wielokrotnie wieś Sarzyna, której to mieszkańcy od roku 1578 do wyczerpania pokładów rudy darniowej w latach 30, XVII wieku prowadzili działalność hutniczą na dużą skalę. Ta działalność produkcyjna Sarzyniaków stanowiła swego rodzaju wstęp do tego, co rozpoczęło się wraz z nastaniem 1938 roku, z rozpoczęciem budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego, w skrócie C.O.P. Pod koniec XVI wieku w starostwie leżajskim rozpoczęto również produkcję szkła. Hutę szkła ulokowano w pobliskiej Woli Zarczyckiej nad brzegiem Trzebośnicy. Wzrost świadomości społecznej spowodował, że chłopci, mieszkańcy starostwa leżajskiego rozpoczęli nierówną walkę z niesprawiedliwością społeczną jaką był fakt funkcjonowania pańszczyzny. Pierwsze wzmianki o niezadowoleniu chłopstwa pochodzą z 1604 r.⁴³

Brak konsensusu społecznego co do zasad funkcjonowania systemu gospodarczego w państwie, a także egoistyczne postawy szlachty i dzierżawców owocować zaczęły eskalacją niezadowolenia. Trzeba przyznać, że skuteczność monitów sądowych, napominających dzierżawców do zaprzestania gnębienia chłopstwa nie przyniosły oczekiwanych efektów. Niestety w historii Polski wiele jest przykładów na brak identyfikowania się różnych grup społecznych z celami wyższymi jakim było państwo, jego siła gospodarcza i solidaryzm społeczny. Chłopstwo starostwa leżajskiego pamiętało wcześniejsze lata świetności, dlatego nie godziło się na nowe warunki zaproponowane przez szlachtę jako obowiązujące. Rok 1635 był

⁴²J. Pó ł ć w i a r t e k, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych*, s. 189.

⁴³T a m ż e, s. 218.

rokiem ostrych konfliktów społecznych i walk klasowych. Konflikty nie umacniały potencjału militarnego słabnącego państwa polskiego. Sytuacja jaka miała miejsce na terenach Ziemi Leżajskiej była lustrzanym odbiciem tego co działo się w granicach Rzeczypospolitej. W konsekwencji ówczesnego otoczenia geopolitycznego w roku 1772 mocarstwa ościenne dokonały I rozbioru Polski, wykorzystując słabość polityczną i militarną Polski.

Po blisko 50 latach, w roku 1819 dobra wchodzące w skład Ziemi Leżajskiej zostały sprzedane hr. Wojciechowi Mierowi, który to następnie odsprzedał je Alfredowi Potockiemu (transakcje sfinalizowano w latach 1830-1831). Starostwo leżajskie znalazło się w granicach ordynacji łańcuckiej. Lokalizacja dóbr i przynależność do zaboru austriackiego dały początek bardzo intensywnej akcji germanizacji i kolonizacji przez nowych, niemieckich osadników. Monarchia austro – węgierska realizując plan zbliżenia ludności polskiej do cesarstwa zapoczątkowała w roku 1789 reformę podatkowo – urbarialną, która swój szczyt osiągnęła w roku 1848, kiedy to oficjalnie zniesiono powszechnie znienawidzony system pańszczyźniany. Był to okres ponownego budzenia się świadomości chłopskiej i znacznych przeobrażeń społeczno – gospodarczych na Ziemi Leżajskiej. Z racji swojej lokalizacji miasto Leżajsk było miastem granicznym Rzeczypospolitej, a później monarchii austro–węgierskiej. Nowa granica uniemożliwiała szybki rozwój rzemiosła i handlu z terenami, które były naturalnym rynkiem zbytu. Trzeci rozbiór Polski paradoksalnie rozszerzył możliwości ekspansji ekonomicznej potencjału gospodarczego Ziemi Leżajskiej na tereny wcześniej należące do Rzeczypospolitej. Ożywiła się wymiana handlowa realizowana nie tylko drogą lądową, ale także drogą wodną przez San i Wisłę.

Początek XIX wieku to okres wojen, powstań i przemarszów wojsk. Jesienią 1831 r. pod Leżajskiem, Niskiemi i Chwałowicach składały broń poddające się polskie pułki. Dzięki zapobiegliwości i sprytowi ordynata Potockiego wielu żołnierzy uniknęło śmierci i nie zostali deportowani do zaboru rosyjskiego⁴⁴. Wielu z nich znalazło zatrudnienie w tworzonych manufakturach. Byli żołnierze pracowali jako administratorzy, rachmistrzowie, kanceliści, leśnicy, mechanicy i inni. Wiele wskazuje na to, że to właśnie ta generacja była inspiratorem dla ordynata Potockiego w jego planach industrializacji Ziemi Leżajskiej, w tworzeniu towarzystw gospodarczych i finansowych Galicji. Wybudowanie i uruchomienie kolei łączącej Dębicę ze Lwowem spowodowało pojawienie się na rynkach Ziemi Leżajskiej towarów znacznie wyżej przetworzonych, a co za tym idzie nowocześniejszych i tańszych. Spowodowało to upadek przemysłu w Leżajsku i okolicach płóciennego i sukienneckiego, natomiast rolnictwo w dalszym ciągu przeżywało czasy koniunktury⁴⁵.

Ziemia Leżajaska stanowiła od końca 1861 zaplecze dla nowo formowanych oddziałów partyzanckich idących na pomoc powstańcom styczniowym. Wielki

⁴⁴ J. P ó ł c w i a r t e k, *Dzieje Leżajska w czasach nowożytnych...*, s.252.

⁴⁵ O zapleczu logistycznym Ziemi Leżajskiej szerzej pisze J. Depowski w *Leżajsk i okolice*, s. 28.

wysiłek włożony w zbiórkę pieniędzy w latach 1861-1864, a następnie zakup broni spowodował, że kilkuset młodych mieszkańców ziemi leżajskiej wzięło udział w walkach na terenie zaboru rosyjskiego. Druga połowa XIX wieku to czas politycznych klęsk i brak skuteczności władarzy miasta w utrzymaniu jego pozycji w regionie. Ordynat Alfred Potocki doprowadził do skutecznej likwidacji starostwa leżajskiego, przenosząc siedzibę powiatu do mniejszego Łańcuta. Podobnie jak 250 lat wcześniej odżyły dawne antagonizmy, tym razem chodziło jedynie o rangę i pozycję danych miejscowości, i co najważniejsze nie uciekano się do użycia siły.

W latach 1867, 1883, 1887, 1903 i 1906 Leżajsk nawiedzały katastrofalne w skutkach i skali pożary. Zabudowa drewniana powodowała, że pożary rozprzestrzeniały się niebywale szybko powodując niewyobrażalne straty materialne, obracając w pył dorobek mieszkańców miasta. Niebywała wysokość strat z roku 1906 spowodowała, że postanowiono wraz z odbudową miasta stworzyć kompleksowy plan zagospodarowania przestrzennego uwzględniający wymogi nowoczesnej struktury miejskiej. W roku 1910 utworzono jako przeciwwagę dla upadającego przemysłu sukienniczego Spółkę Wyrobu Zabawek Towarzystwo z Ograniczoną Poręką, która wypełniała mapę gospodarczą regionu. Powoli rósł w siłę sektor usług, okolicę obsługiwały restauracje i hotele.

Powolny rozwój przemysłu stwarzał potrzebę istnienia instytucji finansowych powodując powstanie Banku Kredytowo Oszczędnościowego, Rzemieślniczo – Rolniczej Spółki Pożyczkowej i Oszczędności, Towarzystwa Bankowego, Towarzystwa Kredytowego dla Handlu i Przemysłu, Towarzystwa Pożyczkowego i oszczędnościowego⁴⁶. Rozwój gospodarczy szedł w parze z rozwojem systemu szkolnego, który obejmował 455 dzieci, uczące się od roku 1866 w Szkole Głównej w Leżajsku.

Leżajsk jako centrum geograficzne Ziemi Leżajskiej od 1868 r. był siedzibą sądów od roku 1868, który to następnie zreorganizowano w 1910 roku, a od roku 1892 funkcjonowała również prokuratura. Jak większość opinii publicznej mieszkańcy Ziemi Leżajskiej nie zdawali sobie sprawy, jakie będą konsekwencje zamachu na częstego bywalca Łańcuta i Leżajska, arcyksięcia Franciszka Ferdynanda z 28 czerwca 1914 roku. W nocy 31 lipca ogłoszono mobilizację, która przebiegła bez większych komplikacji.

Okres I wojny światowej to czas oporu czynnego i biernego stawianego najeźdźcy. 1 listopada 1918 r. po klęsce wszystkich trzech mocarstw uczestniczących w I wojnie światowej i powstaniu polskiego organizmu państwowego na obszarze trzech zaborów powołana została w Leżajsku Powiatowa Rada Narodowa, której prezydium tworzyli: Bolesław Żardecki, Józef Jachowicz, Konstanty Danilewicz⁴⁷. Również po I wojnie światowej postanowiono zlokalizować centrum

⁴⁶ J. Pó ł ć w i a r t e k, *Dzieje Leżajaska w czasach nowożytnych*, s. 294.

⁴⁷ T a m ż e, s. 385.

administracyjne regionu w Łańcucie, nie dopuszczając w ten sposób do objęcia przez Leżajsk należnej funkcji, jaką pełniło to miasto przez wiele wieków. Brak władz regionu pośrednio spowodował, że w opinii wielu historyków zajmujących się problematyką tych terenów okres międzywojenny, to czas stagnacji w rozwoju gospodarczym Ziemi Leżajskiej. Wiele prób pobudzenia rozwoju przemysłowego w regionie w latach dwudziestych i trzydziestych, niestety nie przyniosło oczekiwanych efektów. Świat parł zdecydowanie naprzód w kierunku nowych technologii, a w okolicach Leżajska działo się niewiele albo nic. W dalszym ciągu przewagę w przekroju struktury gospodarstw rolnych stanowiły gospodarstwa drobne, rozsiane po zalesionych terenach puszczy sandomierskiej, która w większości stanowiła własność ordynacji Potockich. O skali zjawiska rozdrobnienia gospodarstw niech świadczy fakt, że z ogólnej liczby gospodarstw do 5 ha stanowiły 82,5 %, co oznacza, że większość gospodarstw zaspokajała jedynie własne potrzeby egzystencjalne, nie przyczyniając się do rozwoju regionu⁴⁸.

Ponadto w okresie międzywojennym zaobserwowano zjawisko przeludnienia agrarnego. W często przywoływanym powiecie łańcuckim gęstość zaludnienia według stanu z roku 1931 wynosiła 108,9 osoby na jeden kilometr kwadratowy, jeszcze gorzej wyglądała wskaźnik gęstości liczony na jeden kilometr kwadratowy użytków rolnych, bo wynosił 134 osoby, natomiast wręcz tragicznie wyglądała sytuacja w odniesieniu do jednego kilometra kwadratowego gruntów ornych, bo średnia ta dochodziła do 166 osób⁴⁹. Zjawiska przeludnienia agrarnego i biedy z tym związanej dodatkowo potęgowane były brakiem większych i skutecznych działań zmierzających do industrializacji terenów Ziemi Leżajskiej (wcześniejsze opisywane przykłady upadku przemysłu sukienniczego i płóciennego, garncarskiego, hutnictwa żelaza itd.) i powolna utrata atrakcyjności inwestycyjnej terenów w związku z rozwijającą się uprzemysłowioną konkurencją i lepszym zapleczem logistycznym spowodowała gigantyczne bezrobocie. Analizując miejsce zamieszkiwania ludności, co w owych czasach było równoważne z miejscem pracy należy zaznaczyć, że prawie 90 % ludności zamieszkiwało obszary wiejskie Ziemi Leżajskiej. Wszystkie te czynniki, a więc przeludnienie agrarne, brak przemysłu w regionie i systematyczna utrata konkurencyjności wyrobów z okolic Leżajska spowodowały powstanie w latach trzydziestych, dramatycznej sytuacji demograficznej. Doraźne akcje charytatywne, organizowane w Leżajsku i okolicach, jedynie łagodziły skutki biedy i ubóstwa mieszkańców. Na szeroką skalę organizowano akcje dożywiania dzieci bezrobotnych w szkołach powszechnych, a także pomoc materialną i żywnościową dla najuboższych rodzin.

Szczególnie tragicznie zapisał się w historii Ziemi Leżajskiej rok 1934, kiedy to oprócz skutków kryzysu gospodarczego rejony te nawiedziła ogromna powódź, niszcząc Leżajsk, Biedaczów, Giedlarową, Grodzisko, Jelną, Judaszówkę, Kury-

⁴⁸ Tamże, s. 405

⁴⁹ Tamże, s. 385.

łówkę, Ożanne, Przychojec, Sarzyne, Stare Miasto, Wierzawice, Wólke Niedzwiecką, Wole Zarczycką, Rzuchów i Hucisko. Można sobie jedynie wyobrazić, jaką radość wśród tysięcy bezrobotnych musiała wywołać informacja z 1938 r. kiedy to postanowiono ulokować jedną z wielu fabryk (nowoczesną fabrykę chemiczną) na Ziemi Leżajskiej. Znajdowała się ona bowiem w rejonie COP, według Biura Planowania przy Radzie Ministrów i posiadała warunki niezbędne dla rozbudowy przemysłu metalowego, chemicznego i drzewnego. Lokalizując na tych ziemiach nowy zakład liczone zwłaszcza na złagodzenie katastroficznego bezrobocia i złagodzenia przeludnienia agrarnego wsi. Zdecydowano się zlokalizować Zakłady Związków Organicznych na obrzeżach małej wsi leżącej kompleksie leśnym, we wsi Sarzyna⁵⁰. Prace przygotowujące przyszłą inwestycję rozpoczęto w połowie 1938 r., a w pełni prace budowlane ruszyły wczesną wiosną 1939 r. na kilka miesięcy przed rozpoczęciem działań wojennych i wkroczeniem wojsk niemieckich na Ziemię Leżajską. W wyniku niemieckiego pancernego natarcia na 21 i 6 Dywizji Piechoty w dniu 7 IX 1939 r. w okolicach Leżajska znalazła się grupa operacyjna „Boruta” wraz ze swoim sztabem. 10 września do miasta wkroczyły oddziały 2 i 28 niemieckiej Dywizji Piechoty. Z okolicznych miejscowości najbardziej ucierpiał Krzeszów, który znalazł się na zorganizowanej linii obrony wojsk polskich⁵¹. 28 września w wyniku umowy pomiędzy Trzecią Rzeszą a Związkiem Sowieckim część terenów Ziemi leżajskiej znalazła się pod okupacją radziecką. Rozpoczął się czas terroru, mordów i rabunków, który trwał do 24 VII 1944 r. Okupant od 1940 r. zakazał nauki w polskich szkołach powszechnych i gimnazjach, realizując politykę powtórnej germanizacji terenów Ziemi Leżajskiej tak jak miało to miejsce 150 lat wcześniej podczas trwania zaboru austro-węgierskiego. Niemcy realizując również politykę totalnej eksterminacji narodu żydowskiego ze swoistą sumiennością dokonali tego dzieła w latach 1940-1943, do końca wykorzystując darmową siłę roboczą, np. przy budowie linii kolejowych i dróg. Ważną datą we współczesnej historii Ziemi Leżajskiej jest 28 V 1943 r, kiedy to 3000 niemieckich żołnierzy spacyfikowało miasto Leżajsk, mordując 43 osoby. Do dziś istnieją tablice pamiątkowe ku czci rozstrzelanych.

W latach 1945-1947 powoli likwidowano zniszczenia spowodowane okupacją hitlerowską, efektem czego jak przed wiekami zatrudnienie ponownie znaleźli szewcy i krawcy w tworzonych spółdzielniach pracy. W 1954 r. miasto Leżajsk – jako wizytówka regionu – otrzymało elektryczne oświetlenie ulic i posiadało wykorzystywany przy okazji imprez masowych stadion sportowy. Przemysł w mieście zaczął powstawać dopiero z nastaniem roku 1955, kiedy to uruchomiono Wytwórnice Tytoniu Przemysłowego, w 1962 r. Zakładu Silikatowego, a potem w 1971 r. Cepelii, w tym samym roku Mewy, w 1973 r. Instalę, 1981 Hortexu II i w 1977 r. ponownie reaktywowano działalność browarników leżajskich otwie-

⁵⁰M. Marcza k-Sawicka, *W mieście i gminie Nowa Sarzyna*, s. 37.

⁵¹J. Półćwiartek, *Dzieje Leżajska od najdawniejszych czasów do 1944 roku*, s. 516.

rając słynny Browar Leżajsk⁵². W 1985 r. miasto Leżajsk zdobyło tytuł „Mistrza Gospodarności”, który był ukoronowaniem wcześniejszych działań, otrzymanych nagród i wyróżnień. Miasto Leżajsk stało się siedzibą powiatu po raz trzeci 31 maja 1975 roku, starostwo liczyło wówczas 62 00 mieszkańców⁵³. W roku 1999, w ramach reformy administracyjnej Leżajsk ponownie, tym razem po raz czwarty stał się siedzibą powiatu. Obecnie starostwo powiatowe w Leżajsku obejmuje oprócz dwóch miast Leżajska i Nowej Sarzyny, 42 wsie. Na terenie starostwa mieszka obecnie 70 000 ludzi. Powierzchnia starostwa leżajskiego to obszar 583 km², powierzchnia rolna stanowi 58 %, powierzchnia leśna 28,2 %, powiat obejmuje miasto Leżajsk jako centrum administracyjne regionu, gminę Leżajsk, gminie Drodzisko Dolne, gminę Kuryłówka, miasto i gminę Nowa Sarzyna. Przez powiat przebiega droga krajowa nr 77 Jarosław – Nisko, 5 odcinków dróg wojewódzkich i 47 odcinków dróg powiatowych.

Porównując powiat leżajski do innych powiatów w województwie podkarpackim można pokusić się o stwierdzenie, że jest to powiat typowo ziemski; 26% zawodowo czynnych mieszkańców powiatu pracuje w rolnictwie. Wymogi unowocześnienia produkcji rolnej spowodowały powstanie wielu grup producenckich, których członkowie doskonale radzą sobie na tym rynku, nastawiając się na nowoczesną i wydajną produkcję warzyw, owoców, tytoniu i wikliny. Taką sytuację obserwować można przez ostatnie 25 lat, która utrwaliła strukturę produkcji rolnej doskonale wchłaniając w miarę możliwości nadmiar wykształconej siły roboczej. Również jakość gleby sprawia, że tradycje gospodarki żywnościowej są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Bardzo duży nacisk kładą władze powiatu na upowszechnienie produkcji ekologicznej, upatrując w tym jeszcze większą szansę na przyciągnięcie młodego pokolenia do zawodu rolnika i zmniejszenie poziomu bezrobocia. Przyczyny ciągle utrzymującego się na wysokim poziomie bezrobocia w powiecie leżajskim należy dopatrywać się w: braku znaczących inwestycji, znikomym zainteresowaniem inwestorów zagranicznych regionem, niewystarczającym kapitałem rodzimym, rozdrobnionym rolnictwem (wskaźnik płacy jest najniższy w kraju), niewystarczająco rozwiniętym sektorem małych i średnich przedsiębiorstw, które nie są w stanie wygenerować nowych miejsc pracy dla zwalnianych pracowników z dużych, restrukturyzowanych i prywatyzowanych zakładów, załamaniu rynku wschodniego, wyżem demograficznym, niskich kwalifikacji lokalnej siły roboczej, przewadze w ewidencji bezrobotnych kobiet.

Na obszarze powiatu funkcjonuje 38 szkół podstawowych, 12 gimnazjów i 4 różne szkoły ponad gimnazjalne w Leżajsku i Nowej Sarzynie, ponadto prowadzone są trzy różne placówki oświatowo – wychowawcze. Od roku akademickiego 2000/2001 Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukaszewicza utworzyła w Le-

---

⁵² Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Leżajsku.

⁵³ T a m ż e.

żajsku Zamiejscowy Ośrodek Dydaktyczny⁵⁴. Do najciekawszych wydarzeń kulturalnych i artystycznych odbywających się w powiecie leżajskim na uwagę zasługuje Międzynarodowy Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej w bazylice leżajskiej, Ogólnopolskie Spotkanie Poetów Ludowych „Wrzeciono”, czy Listopadowe Wieczory Teatralne. Powiat dysponuje 7 ośrodkami kultury, 2 kinami, 3 stowarzyszeniami kulturalnymi, 11 bibliotekami i 1 muzeum prowincji bernardynów.

Drugim co do wielkości miastem powiatu leżajskiego jest Nowa Sarzyna, która otrzymała prawa miejskie wraz z początkiem 1973 r. stając się centralnym ośrodkiem gminy. Po kolejnej reformie administracyjnej w roku 1976 dodatkowo przyłączono do gminy Nowa Sarzyna dwa sołectwa: Łętownie i Wole Zarzycką. Lata 70-te i 80-te to czas szybkiego rozwoju aglomeracji miejskiej i pozostałych miejscowości gminy. W roku 1984 gmina otrzymała wyróżnienie w konkursie Mistrz Gospodarności z nagrodą pieniężną w wysokości 4,5 mln. złotych.

Miasto i gmina Nowa Sarzyna zajmuje obszar 136 km² i graniczy z gminami Kamień, Leżajsk, Krzeszów i Rudnik. Populacja to 22 178 ludzi. Czynnikiem przyspieszającym rozwój drugiej co do wielkości w starostwie powiatowym Leżajsk, gminie Nowa Sarzyna jest ciągły rozwój Zakładów Chemicznych Organika Sarzyna S.A., w której znaleźli zatrudnienie mieszkańcy zarówno miasta jak i pobliskich 8 sołectw.

The Leżajsk District – analysis of its occupants' accomplishments in historical formulation

Summary

The notion *Lezajsk District* originates from two authors, namely K. Baczkowski and J. Półcwiartek, who used that expression in the work titled *History of Lezajsk. Lezajsk from distant past till the year 1944*. Lezajsk District constitutes a part of geographical area called Sandomierska Valley belonging to the group of poorly known areas when it comes to its geobotanical and paleobotanical nature. The whole area covers about 14000 square kilometers and is one of the greatest macro regions located in the north of Podkarpacie.

Transl. by Piotr Zawada

---

⁵⁴ Dane wydziału edukacji i oświaty, Starostwo Powiatowe w Leżajsku.